

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/32/125-129>

Yusif Həsənlı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
magistrant
svinskyusif@gmail.com

RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATIN MÜASİR FORMA VƏ İNKİŞAFI

Xülasə

Rəqəmsal iqtisadiyyatın bəzi əhəmiyyətli təsirlərini artıq indidən sadalamaq olar: əhali və biznes getdikcə onlayn qarşılıqlı fəaliyyətə, xidmətə keçir, canlı əmək robotlaşdırılmış şəkildə həyata keçirilir, yeni növ malların, o cümlədən insan orqanlarının kompüterləşdirilmiş istehsalına daha çox diqqət yetirilir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın mahiyyəti və məzmunu ilə bağlı vahid yanaşmanın hələ mövcud olmadığını qəbul edərək, deyə bilərik ki, rəqəmsal iqtisadiyyat e-biznes və e-kommersiyanın e-məhsul və xidmətlər sistemi, İKT-dən istifadəyə əsaslanan iqtisadi münasibətlər sistemi, rəqəmsal texnologiyalara istinadla biznes modellərin, menecmentin və istehsal üsulunun məcmusu, idarəetmə proseslərinin avtomatlaşdırılmasına istinad edən dövlətin təsərrüfat fəaliyyətidir, obyekt və proseslərin əmtəə, tələb, təklif, xidmətlər, müxtəlif idarəetmə modellərinin elektron məkana köçürülməsidir.

Ölkəmizin əsas hədəfləri iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması, rəqəmsal iqtisadiyyat quruculuğu, texnoloji müstəqilliyin və infrastruktur təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə ölkənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsidir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması prosesini izləmək üçün elektron ticarət dövryyəsi, onlayn mağazaların və ticarət platformalarının, kompüter istifadə edən və internetə çıxışı olan istifadəçilərin sayı, əhalinin kompüter savadlılığı səviyyəsi və s. kimi göstəricilərdən istifadə olunur.

Açar sözlər: rəqəmsal iqtisadiyyat, kiberbiznes, rəqəmsal informasiya, texnoloji inqilab, rəqəmsal təhsil

Yusif Hasanlı

Azerbaijan State Oil and Industry University
master student
svinskyusif@gmail.com

The modern form and development of the digital economy

Abstract

Some important effects of the digital economy can already be listed: population and business are increasingly moving to online interaction and services, live labor is being performed robotically, more attention is being paid to the computerized production of new types of goods and human organs. Recognizing that there is still no unified approach to the essence and content of the digital economy, we can say that the digital economy is a system of e-business and e-commerce, e-products and services, a system of economic relations based on the use of ICT, business models with reference to digital technologies, the totality of management and production method is the economic activity of the economic activity of the state referring to the automation of management processes, the transfer of objects and processes to the electronic space of goods, demand, supply, services, various management models.

The main goals of our country are digitization of the economy, building a digital economy, increasing the country's competitiveness by ensuring technological independence and infrastructure security. In order to monitor the process of formation of the digital economy, electronic commerce circulation, the number of online stores and trading platforms, the number of users who use

computers and have access to the Internet, the level of computer literacy of the population, etc. Such indicators were used.

Keywords: *digital economy, cyber business, digital information, technological revolution, digital education*

Giriş

Müasir iqtisadiyyat və cəmiyyət hazırda rəqəmsal transformasiya mərhələsindədir. Bu isə nəinki iqtisadiyyatın ayrı-ayrı elementlərini, bütövlükdə cəmiyyət və dövlətləri rəqəmsallaşma amillərinə xüsusi diqqət yetirməyə sövq edir. Texnologiyaların kəşfi və qloballaşma prosesinin başlanması ilə rəqəmsal və ənənəvi iqtisadiyyatlar da paralel inkişaf yolundadır.

“Hazırda dünyada mövcud olan trendlər bir sıra hallarda klassik nəzəri yanaşmalarla ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, ötən əsrin 90-cı illərindən etibarən, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) sürətli inkişafı bir çox sahələrə, o cümlədən ticarətə də öz təsirini göstərməyə başladı. XXI əsrdə isə sürətlə inkişaf edən rəqəmsal ticarət platformaları mal və xidmətlərin həm istehsal, həm də istehlak paradimalarını dəyişir. Çağdaş dünyada milyonlarla insan onlayn platformalar üzərindən ticarət əməliyyatlarını hər hansı vasitəçi olmadan rəqəmsal formada icra edir” (Qasımlı, Talibova, Quliyeva, Müseyibov, Mirzəyev, Qədəşov, Əhmədova, 2023: 20).

İqtisadi hərəkətin hər iki forması – inkişaf və təkamül – bir sıra oxşar xassələrə malikdirlər: məsələn, geridönməzlik, qanunauyğunluq, keyfiyyətə yeniləşmə və s. Bununla belə, təkamüldən fərqli olaraq, inkişaf təkrarlana biləndir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat- iqtisadi varlığın keyfiyyətə yeni mərhələyə keçidi anlamında “inkişaf” istilahı ilə ifadə oluna bilər. Və fenomenin unikal (əvvəlki inkişaf mərhələlərində mövcud olmayan) səciyyə daşdığı şübhəsizdir. Yəni, söhbət prinsipə unikal fenomenlərin yaranması ilə sonuclanan keyfiyyət dəyişikliyinə gedir.

Dəyişikliyin bu tipi birmənalı olaraq təkamül adlanır. Təkamül nə təkrarlanmır, nə də zamanca dönərli deyildir.

Yəni, yeni yaranışın yenidən yaranması mümkünsüzdür. Cəmiyyətin tip dəyişikliyi prosesində inkişaf-xidmət, internet, informasiya “iqtisadiyyatlarının” yaranması mərhələlərini əhatə edir. Sonuncu forma-rəqəmsal iqtisadiyyat – məhz təkamülün məhsuludur. Bir sözlə, sosial anlamda məntiqi bağlılıqda olan immanent xassəli inkişaf seriyası- meqaprosesin hansısa bir nöqtəsində (tsiklədə, fazasında və s.) unikal yaranışla sonuclandır. Və əksər hallarda da sözügedən unikallığı əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq mümkün olmur. Yəni, təkamülçü baxışda bir qeyri-müəyyənlik elementi var. Və bu qeyri-müəyyənlik pragmatik müstəvidə də qabarıq şəkildə təzahür edir.

“Amma rəqəmsal transformasiya qeyd etdiyimiz tənəsüblüyə etinasız münasibət bəsləyir. Ümumiyyətlə, məlumdur ki, qeyri-formal institutlara ilkin “ögey” münasibət postindustrial təsərrüfat tipinin qərarlaşdığı andan meydana çıxmışdır. Məsələn, bu tip üçün xarakterik olan xidmət sferası – məlum olduğu kimi, sözün geniş mənasında konkret milli solumun (oxu: cəmiyyətin) sosio-mədəni tipinin mental dəyər-konseptlərinə istinadla inkişaf edir. Rəqəmsal konstruksiyada bu aspekt əsaslı surətdə zəifləyir və xidmət sferası- sosio-iqtisadi müstəvidə qərarlaşır. Başqa sözlə, bu sferanın mental tutumu kardinal şəkildə dəyişir” (Bayramov, 2021: 130).

İKT dövlət strukturlarını, qeyri-dövlət və özəl təşkilatları, iqtisadi-sosial, elm-təhsil, ictimai-siyasi, mədəniyyət və s. sahələri əhatə etməkdədir. Azərbaycanda formalaşmaqda olan yeni iqtisadiyyatın baza sahəsi kimi İKT sferasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi işlənmişdir. Məqsəd ölkədə müvafiq dövlət sektorunun səmərəli fəaliyyət göstərməsi, əhəlinin sosial-iqtisadi rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, təhsilin, maliyyənin, ümumiyyətlə iqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılması üçün İKT infrastrukturunun sürətli inkişafı, ölkənin İKT sənayesinin potensialının daha da artırılmasıdır.

“İKT-nin iqtisadi faktor kimi rolunun artması iqtisadiyyatdakı struktur dəyişiklikləri ilə bağlıdır. Bu dəyişikliklər iqtisadiyyatın sənaye sektorunda məşğul olanların payının azalması, informasiyanın yaradılması, emalı və istehlakı ilə bağlı sektorlarda işləyənlərin payının artması ilə

xarakterikdir. Azərbaycanın regionları arasında, əsasən kənd yerlərində rəqəmsal fərq hələ də güclüdür. Məhz buna görə də İKT üzrə dövlət proqramında regionlarda İKT-nin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Regionlarda İKT-nin geniş tətbiqi və elektron hökumətin formalaşdırılmasında, inkişaf etdirilməsində əsas məqsəd effektiv, şəffaf və nəzarət oluna bilən dövlət idarəetməsi və yerli özünüidarəetmənin həyata keçirilməsidir” (3).

Texnoloji inqilab son zamanlar yüksək sürətlə inkişaf edən yeni iqtisadi model-kiber biznesi inkişaf etdirmişdir. Kiberbiznes, yüksək innovativ texnologiyaların geniş tətbiqi ilə yanaşı, idarə olunan iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə etmişdir. Rəqəmsal iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın informasiya texnologiyalarının köməyi ilə yalnız dektronlaşan hissəsidir. Bu anlayışın üstündə elektron bank, elektron sığorta, elektron səhiyyə, elektron təhsil, sənaye, emal və s. xidmətləri ilə yanaşı, İKT avadanlıqlarının mühafizəsi, proqram təminatlarının hazırlanması, satışı və elektron əməliyyatlardan formalaşan bütün sahələri cəmləmişdir.

“Rəqəmsal informasiyaya keçiddə rəqəmsal iqtisadiyyatın hazırkı mərhələsində, misal üçün, rəqəmsal valyutanın yaradılmasını xüsusilə qeyd etmək yerinə düşərdi. Bu valyutanın müsbət xarakteristikası inflyasiyanın qarşısının alınması, anonimliyinin qorunması, heç bir dövlətə bağlı olmaması və dijital bazarda hər kəsə eyni dərəcədə açıq olması ilə əlaqədardır. Daha geniş yayılmış digər rəqəmsal valyuta növü olan bitcoinin dünya üzrə istifadəçilərinin artması nəticəsində 1 bitcoinin dəyəri son 10 ildə 0,07 sentdən çox artaraq 1000 dolları keçmişdir” (4).

Müasir dövrdə internetin geniş yayılması iqtisadiyyatın yeni inkişaf mərhələsi olan rəqəmsal iqtisadiyyata transformasiya olmasına səbəb olub, internet innovasiyalı texnologiyalar, o cümlədən informasiya kommunikasiya sistemləri iqtisadiyyata dərinlən nüfuz edərək inteqrasiya olunub.

Artıq iqtisadiyyatın özü də bir elm olaraq dəyişmiş və yeni anlayışlar, bilik iqtisadiyyatı, bio iqtisadiyyat rəqəmsal iqtisadiyyata transformasiyanı şərtləndirmişdir.

Bu gün qloballaşma dövründə maliyyə mühiti dedikdə dünya maliyyə bazarlarının inkişafına, bankların, maliyyə korporasiyalarının və investörlərin qərarlarına təsir göstərə bilən beynəlxalq və regional şərait nəzərdə tutulur. Məlum olduğu kimi, pul- elə maddi aktiv, maddi dəyər və ya məhsuldur ki, onsuz heç bir müasir cəmiyyəti, bazar münasibətlərini, əmtəə dövriyyəsinə, ticarəti, maliyyə institutlarını və iqtisadi təsisatları təsəvvür etmək mümkün deyil. İnciləbi inkişaf və müasir texnoloji nailiyyətlər pul və valyutanın yeni və daha geniş ödəniş vasitəsinə çevrilməsinə imkanlar yaratmışdır.

“Bu gün virtual transfer edilən elektron ödəmə şəbəkəsinə aid olan “Kriptovalyuta” adlandırılan virtual (rəqəmsal) pul maliyyə sistemində innovativ elektron ödəniş vasitəsi kimi populyarlıq qazanmağa başlamış və kifayət qədər diqqət cəlb edən məsələyə çevrilərək dünyanın bir çox elmi mərkəzlərində bu sahədə tədqiqatlar aparılmaqdadır.

Kriptovalyuta hər hansı dövlətin siyasətindən, qanunlarından, pul vahidindən asılı deyil və heç bir qurum tərəfindən tənzimlənmir. Onun qiyməti bazarda tələb-təklif əsasında müəyyən olunur. Tələb artdıqda dəyəri artır, tələb azaldıqda dəyəri azalır. Bununla kriptovalyuta bazarı formalaşır və digər ölkələrin valyutası ilə mövcud bazar məzənnəsi üzrə mübadilə edilir” (5).

Rəqəmsallaşma iqtisadi həyatda dinamizmi kəskin sürətdə artırır. Ənənəvi rakursda müəssisə modelinin ətalətliliyi rəqəmsal mühitin yaratdığı genişlənən müxtəlifliyə adekvat reaksiya verə bilmir. Bu, xüsusilə rəqabət mübarizəsində özünü daha aşkar şəkildə göstərir. Belə ki, rəqəmsal mühitdə bütün iqtisadi agentlər bir-birinə rəqibdir. Rəqabət mübarizəsində məqsəd informasiya bərabərsizliyi amilindən istifadə edərək informasiya rentasını əldə etməkdir. Rəqəmsal iqtisadi mühitdə iqtisadi agentin informasiya məkanında əldə etdiyi üstünlük, ona vaxt məsrəflərini azaltmaqla mənfəəti artırmağa imkan verir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın reallaşmasının əhatə dairəsi görünməmiş sürətlə genişlənir və iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrinə fərqli templərlə nüfuz edir. Bununla belə, gözlənilmədiyi kimi, elektron biznes və internet bankçılıq inkişaf tempinə görə irəlidedir.

“İqtisadi inkişafın strateji istiqaməti kimi rəqəmsallaşma qlobal prosesdir. Onun reallaşdırılmasına, səmərəliliyin təmin edilməsinə və tənzimlənməsinə yanaşmalar, gözlənilmədiyi kimi müxtəlif ölkələrdə fərqlidir. Bu fərqlərin yaxın və uzaq perspektivdə də qalacağı ehtimalı

kifayət qədər yüksəkdir. Başqa sözlə, rəqəmsallaşma prosesləri nə qədər qlobal olsa da, milli iqtisadi sərhədləri və iqtisadi himayədarlıq zərurətini aradan qaldırmayacaqdır” (6).

Rəqəmsal platformalar, rəqəmsal iqtisadiyyatda dəyərin yaradılmasının ikinci drayveridir. Ötən onilliklərdə, dünya miqyasında informasiyaya əsaslanan biznes modellərindən istifadə və mövcud sektorların rəqəmsallaşdırılması yolu ilə çoxlu sayda rəqəmsal platformalar ortaya çıxarmışdır.

Bu gün dünyanın bazar kapitallaşmasına görə ən böyük 8 firmasından 7-nin rəqəmsal platformaya əsaslanan biznes modellərindən istifadə edən firmalar olması, bu platformaların gücünü göstərən əsas göstərici hesab edilə bilər. Hər kəsin tanıdığı “Amazon”, “Alibaba”, “Facebook”, “eBay”, “Uber”, “Didi Chuxing”, Airbnb” kimi firmalar məhz rəqəmsal platformaya əsaslanan biznes modellərinə malik firmalardır. Hazırda, rəqəmsal platformaların artması, onların informasiyanı toplama və təhliyə etmə imkanları ilə birbaşa bağlıdır.

“Rəqəmsal inqilab, həyatımızı və yaşadığımız cəmiyyətləri əvvəllər görünməmiş dərəcədə yüksək sürətlə və böyük miqyasda transformasiyaya məruz qoyaraq, bir tərəfdən çox geniş imkanlar, digər tərəfdən isə çox ciddi çağırışlar və təhdidlər yaradır.

Hər şeydən əvvəl nəzərə almaq lazımdır ki, rəqəmsal iqtisadiyyatın təqdim etdiyi rəqəmsal informasiyalar və ya verilən bazaları iqtisadi inkişaf məqsədləri və sosial-iqtisadi problemlərin həlli istiqamətində geniş istifadə edilməklə, iqtisadi siyasətin effektivliyinin artırılması üçün böyük imkanlar açır” (7).

Rəqəmsal iqtisadiyyat xidmət və məhsullarla yanaşı, resurslara və texnologiyalara özünəməxsus yanaşmalar nəzərdə tutur. Bu baxımdan intellektual kapitalın formalaşması və onlardan istifadənin prioritetliyi şəraitində rəqəmsal platformaların yerinin və rolunun, habelə həmin platformaların yaradılması meyarlarının tədqiqi, zənnimizcə, məqsədəuyğundur.

Rəqəmsal iqtisadiyyatda intellektual kapitalın idarə edilməsi məsələsinin aktuallığı çoxsaylı amillərlə şərtlənir. İntellektual kapitaldan fəal istifadə və bu prosesin idarə edilməsi ənənəvi çərçivələrdə özünü doğrultmur.

İntellektual kapitalın idarə edilməsi mühitini şərtləndirən amillər qismində, ilk növbədə rəqəmsal iqtisadiyyatda resursların ənənəvi iqtisadiyyatdan fərqlənməsi səbəblərini nə dərəcədə obyektiv amillərlə şərtlənməsi dərəcəsini qeyd etmək olar.

Hazırda intellektual kapitalı- insan və bazar aktivlərini brend, nüfuzun məcmusu hesab edənlər çoxluq təşkil edirlər. İlkin yanaşmada intellektual kapital konkret insanların bilik, vərdiş və istehsal təcrübəsini, habelə qeyri-maddi aktivləri əhatə edir. Qeyri-maddi aktivlər dedikdə, mənfəətin artırılması və bir sıra iqtisadi və texniki nəticələrin yaxşılaşdırılması məqsədilə istifadə edilən verilənlər bazaları, proqram təminatı, patentlər, əmtəə nişanları və s. nəzərdə tutulur.

“Rəqəmsal iqtisadiyyatda resurslara münasibətdə özünəməxsusluq, ilk növbədə informasiya resurslarının özünəməxsusluğu (satılarkən heç də tamamilə özgəninkiləşməməsi, assimetriya amilinin və kəmiyyət xarakteristikalarının dəyərə ikili təsiri, artımın eksponensial tempi və s.) ilə şərtlənir. Eyni zamanda, informasiya resurslarının biliyə və texnologiyaya çevrilmə prosesində artması və istifadənin (istehlakın) həmin resursları tükətməməsi əlaməti diqqəti cəlb edir. Sonuncu əlamət, zənnimizcə, rəqəmsal mühitdə həm də resursun onun inkişaf dinamikasından ayrılıqda baxılmasının qeyri-məhsuldarlığına dəlalət edir. Başqa sözlə, rəqəmsal mühitdə intellektual resursların idarə edilməsi intellektual kapitalın idarə edilməsinin xüsusi halı kimi nəzərdən keçirilməlidir” (8).

Bu gün təhsil müəssisələrinin tədris prosesini daha aydın, şəffaf və səmərəli etmək üçün rəqəmsal texnologiyalara müraciət edirlər. Təhsil sisteminin rəqəmsal transformasiyası, ilk növbədə, məktəblərin və ali təhsil müəssisələrinin hər kəs üçün təhsil və tədris materiallarının əlçatanlığını artırmaq üçün nəzərdə tutulmuş müasir rəqəmsal texnologiyalarla təchiz edilməsini nəzərdə tutur. Həmçinin, ola bilsin ki, gələcəkdə tələbələr, istəsələr, evdən çıxmadan bilik əldə edə biləcəkləri zaman onlayn təhsilə önəm veriləcək. Təhsildə rəqəmsallaşmaya keçid- təhsilin elektron sistemə keçirilməsidir.

Bütün təlim materialları, həmçinin jurnallar və gündəliklər onlayn olacaq. Adi dəftərlər əvəzinə tapşırıqlar tələbələr tərəfindən kompüter və planşetlərdə yerinə yetiriləcək. Müəllim peşəsi

asanlaşacaq: uşaqlar biliyin necə öyrəndiyini yoxlayacaq təlim proqramlarına uyğun olaraq materialı özləri öyrənəcəklər.

“Təhsilin rəqəmsallaşdırılmasının üstünlükləri :

- şagirdlərə kiçik yaşlardan müstəqil olmağı öyrətmək;
- sənədləşmənin aradan qaldırılması: tələbələrin daim çoxlu dəftər və dərslik, müəllimlərin isə hər cür dərslik daşması lazım deyil: bir planşet kiloqram tullantı kağızı əvəz edəcək;
- qənaət-ofis ləvazimatlarının dəyərinin azaldılması, dərsliklərin (noutbukların elektron versiyalarının istifadəsi daha az xərc tələb edir;
- ucqar yaşayış məntəqələrində yaşayan insanlar üçün daha yüksək bilik əlçatanlığı” (9)

Nəticə

Məqalədə müasir dövrün ən aktual məsələlərindən olan rəqəmsal iqtisadiyyatın aktuallığı ətraflı araşdırılmışdır. Rəqəmsallaşma müasir dövrümüzün dinamik sürətlə inkişaf edən və bu və ya digər formada milli iqtisadiyyatlara və cəmiyyətlərə öz təsirini göstərən prosesdir. Bu gün əminliklə qeyd edilə bilər ki, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması həyatımızın bütün sahələrini transformasiya etmək gücünə malikdir. Müəllif də araşdırmasında bu kimi məsələləri önə çəkməyə çalışmışdır.

Ədəbiyyat

1. Qasımlı, V., Talıbova, M., Quliyeva, G., Müseyibov, A., Mirzəyev, F., Qədəşov, A., Əhmədova, G. (2023). Rəqəmsal İqtisadiyyat. Bakı: “Milli Aviasiya Akademiyası”, 20 s.
2. Bayramov, Ə. (2021). Rəqəmsal İnkilab: Milli İqtisadiyyatın Gələcəyi. Bakı: “Zərdabi”, 130 s.
3. scienc.gov.az/az/news/open/16409
4. sia.az/az/news/social/996008.html
5. Azərbaycan MEA-nın Xəbərləri. (2018). İctimai elmlər seriyası. № 2, s.189-190.
6. azedu.az/az/news/33984-reqemsallasma-iqtisadi-inkişafın-strateji-ve-kadr-hazırlığının-zeruri-istiqametidir-professor-
7. academia.edu/43020577/Rəqəmsal_iqtisadiyyat_müasirçəğirişlər_və_real_imkanlar_mövzusunda_Beynəlxalq_Konfransın_m...
8. “İqtisadiyyat” qəzeti. (2021). 28 oktyabr-3 noyabr, 4 s.
9. ikisahil.az/post/400906-reqemsallasma-reqemsal-transformasiya-ve-reqemsal-medeniyyətin-formalashmasi-sherh

Göndərilib: 11.12.2023

Qəbul edilib: 23.01.2024